

Olosz Katalin

XVIII–XIX. SZÁZADI ADATOK A MOLDVAI
MAGYAROK SZOKÁSAIRÓL ÉS NEVÉRŐL

Két adalékkal szeretném megtoldani a moldvai magyarságról szóló szakirodalom hosszú lajstromát.¹ A véletlen úgy hozta, hogy mindkettő emlékiratból származik, mindkettő nyomtatott adat, s mindkettő ezideig elkerülte a magyar kutatók figyelmét. Közös jellemzőjük továbbá az is, hogy mindkét feljegyzés olyan kívülállótól származik, ki ideig-óraig tartózkodott Moldvában, nem az ott élő magyarok vagy katolikusok helyzetének megismerése végett érkezett oda, csupán véletlenszerűen találkozott a moldvai magyarokkal.

Eltérő viszont a két emlékirat utóélete: a XVIII. századira megjelenését követően, 1903-ban felfigyelt az *Erdélyi Múzeum* szemleírója, Görög Ferenc² szerepel Dumitru Martinaş csángókról írott könyvének bibliográfiájában is,³ csupán a magyar szakirodalom nem vett tudomást d’Hauterive francia diplomata moldvai magyarokra vonatkozó, 1787-ből való feljegyzéséről. A XIX. századi adat, melyet Berzenczey László *Emlékirata* tartalmaz, megjelenése, 1867 óta teljesen feledésbe merült, senki nem figyelt fel csángókra vonatkozó részleteire.⁴ Eltérő, pontosabban eltérő lehet a két emlékiratból kiböngészett adalékok információs értéke is. D’Hauterive gróf felvillantott vázlata inkább csak teljesebb teszi a moldvai magyarokról szóló szakirodalmat, Berzenczey élménybeszámolója ellenben, ha megoldást nem is, de újabb szempontot kínálhat a csángó név és a csángók eredetének vizsgálatához. S mint ilyen, ha többre nem, annyira legalább alkalmas, hogy felbolygassa azt a másfél százada meg-megújuló, mind a mai napig megnyugtató megoldást nem hozó vitát, mely a moldvai csángók eredete, nevének magyarázata körül zajlott. Ilyen meggondolásból nyilván kevesebbet időzők d’Hauterive gróf feljegyzésénél, s nagyobb teret hagyok Berzenczey emlékirata vonatkozó részeinek bemutatására.

A Memoire sur l’etat ancien et actuel de la Moldavie, 1787 (Emlékirat Moldva régi és jelenlegi állapotáról, 1787) című munka szerzője, Alexandre-Maurice Blanc de Lanautte, comt d’Hauterive (1754–1830) 1784-ben lépett a francia király külügyi szolgálatába. Első állomáshelye Konstantinápoly volt, honnan a következő év elején Iaşi-ba küldték az újonnan kinevezett fanarióta uralkodó, Alexandru Mavrocordat mellé követségi titkárnak. A vajda kíséretében érkezett 1785 februárjában Moldva

fővárosába, hol két évig tartózkodott. Mavrocordat elűzése (1786 decembere) után rövid ideig az új vajda, Alexandru Ipsilanti mellett is szolgált. 1787 elején térhetett vissza Franciaországba. Távozása előtt írta meg Ipsilanti vajda számára *Emlékiratot*. A kézirat időközben feledésbe merült, csak századunk fordulóján küldte el d'Hauterive gróf egyik rokona a román királynak, ki a Román Akadémia 1900. márciusi ünnepi ülésén mutatta be. Ezt követően jelentette meg az Akadémia 1902-ben, párhuzamosan francia és román nyelven.⁵

Forradalmi események nyomán született Berzenczey László emlékirata is. Csak jó fél évszázaddal később. A reformpolitikus Berzenczey László, az 1848-49-es forradalmi események székelyföldi kormánybiztosa, az általa szervezett huszárezred parancsnoka, az agyagfalvi székely nemzeti gyűlés (1848. okt. 16.) összehívója és nagyhatású szónoka a világosi fegyverletétel után menekülni kényszerült, hiszen halálra ítélték s jelképesen felakasztották.⁸ *Emlékiratában*, melyet részben emigrációban (1855–56-ban), részben hazatérése után, 1867-ben írt s a kiegyezést követően tett közzé a marosvásárhelyi *Székely Néplapban* (1857. május 25. – december 21. között), emigrációja első hónapjait beszéli el attól a naptól, mikor 1849. október utolsó éjszakáján Tölgyesnél átszökött a határon, a többhetes moldvai bujdosás után Galacnál túljutott a Dunán, török földre ért s december 22-én megérkezett a magyar emigráció első gyűjtőhelyére, Sumlára (Sumen, Bulgária). Orosz katonák, osztrák ügynökök, konzulátusi tisztviselők vizsla szemé elöl rejtőzködve menekült Moldván át – hol a Cantacuzino család segítségével, hol kóbor cigányok társaságában, hol Al. I. Cuza (akkor galaci törvényszéki elnök) támogatásával. Élményei 1849 őszeről-teléről valók, de mint jeleztem, később írta le azokat, s így számitani lehet bizonyos torzulásra. Ámbár éppen a csángókkal kapcsolatos megfigyelései – úgy tűnik – nagyon élesen rögzültek emlékezetében. Talán azért, mert olyasmit hallott, mi szította korábbi elhatározását, nevezetesen azt, hogy Körösi Csoma Sándor nyomában elindul a magyarok eredeti szálláshelyének felkeresésére.⁹

Galac felé igyekezve egy cigánykaravánhoz csatlakozott, mert biztonságosabban haladhatott velük. A cigányoknak is megvolt a maguk oka, hogy elkerüljék a forgalmas utakat, településeket, inkább éjszaka vándoroltak úttalan utakon. Ezzel magyarázható, hogy Berzenczey nem tudta megnevezni a helységet, ahol csángókkal találkozott. Csak annyit tudott, hogy nagy folyón, valószínű a Szereten mentek át egy hosszú hídon, s megállapodtak egy falu közelében. Berzenczey nem mert bemenni a fogadóba, mert ott orosz katonák ittak, inkább meghúzta magát egy ház eresze

alatt, melyből – meglepetésére – magyar szót hallott kiszűrődni. „Ez elég volt arra – meséli Berzenczey – hogy minden készülés, habozás nélkül a szobába toppanjak, mondom: »jó estét kegyelmeteknek« – »adjon Isten kendnek is« – felelték ők. [...] Ha magyarul nem beszél[n]ek, ruháikról, hosszú hajukról, szóval egész oláhos viseletükről bennük a magyarra nem ismertem volna. Ezek csángók voltak. [...]

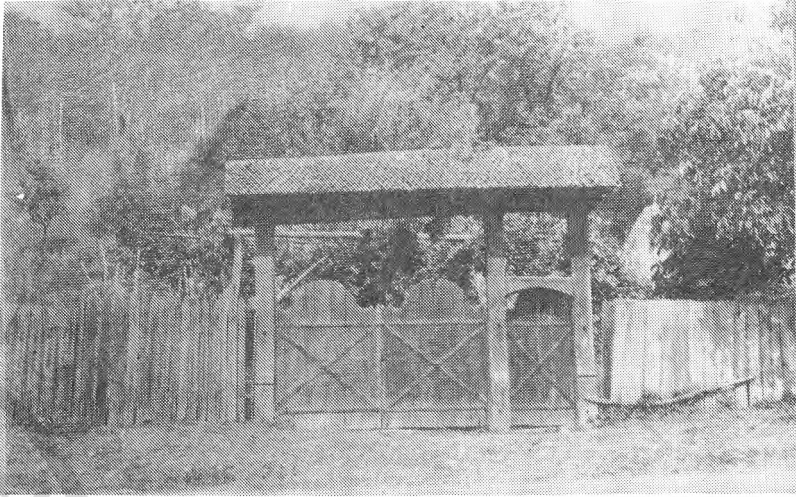
Ezen csángók tisztán beszélnek magyarul – és ez megjegyzésre méltó –, nem a szomszéd **székely**, hanem az innen legtávolabb eső **palóc** hangejtéssel.”¹⁰ Berzenczeynek gyermekkori emlék jutott az eszébe, „mikor nagy zajt ütött a páter Gegő általi felfedezése ezen kis magyar fajnak. Ő nagyobb sikert aratott, mint szegény Körözi [így!], ki nem a Kárpátok, hanem a Hymmalaja közelében kerese egy velünk rokon fajt. Minő szegyenítő vala nemzetünknek, hogy Gegő felfedezése mint nagy újság tűnt fel Magyarhonban – elannyira, miképp még mi, székelyek sem tudtunk semmit ezen, csakis pár mértfoldnyi távolságra lakó magyar testvéreinkről.”¹¹ A csángók is – folytatja Berzenczey – „rólunk kevés ismerettel bírnak ugyan, de mivel a régi háborús időkben Erdély felől sokan menekültek arra, mit pedig szóhagyományból tudnak, tehát engemet is ilyen járásbeli embernek tartottak. Ha mondom nekik, miként ők is magyarok, tagadólag csóválták, vagyis inkább üték fel törökösen fejüket, mondván: »ők nem magyarok, hanem csángók«. Volt köztük egy, kit Ferenc diáknak neveztek, ez azt monda, ők **csángurok** s rokonai az **unguroknak**. Most érdekelni kezdett engem az a Ferenc diák. Úgy látszott, hogy ő itt egész jós szerepet viszen: tud magyarul olvasni, tanít egy-egy gyermeket, de csak az olyat, ki elég elmét mutat a diákságra, vagyis kántorságra készülhetni. Ferenc diák aztán énekel magyarul a templomban, mi pedig nem közönséges dolog. Az egyházi beszéd olá hul tartatik, s az énekek is többnyire oláhok, a misén kívül, mely természetesen diá kul mondatik. A papok többnyire olaszok, s Konstantinápolyból küldetnek ide. Ezek olá hul csak megtanulnak, de magyarul megtanulni nem tartják szükségesnek. Vannak lengyel papok is, és tán két magyar; egyik Szabófalván, mely a legnagyobb magyar helység, de a magyar papot ezentúl aligha megtűrik. Mint hallám, a csángók mintegy hatvanezren vannak, legtöbbször Sturdza alattvalók. Panasztak a kemény bánásmódról. Kevéssel otlitém előtt egy vén embert 100-ig botoztak, ki bele is halt. Törvény nem volt más, mint a gazdatiszt akarata. A költözködés meg volt ugyan engedve, de inkább türtek bármennyi botot, fizettek s tettek robotot, mintsem odahagyják szülőhelyeiket. Aztán még ama költözés is meg volt nagyon nehezítve; mert az elköltözendő köteles volt maga helyett hasonló erejű lakost előál-

lítani [...], mi többnyire lehetetlen vala, vagy pedig két-három évre a takaszt vagy a robotnak pénzértékét előre letenni.”¹²

A csángur népnévvel hamarosan újból találkozik Berzenczey. Tecuci-ban egy idős török férfi beszélt neki arról, hogy ha a magyarok ősi szálláshelyét van szándékában felkeresni, Angorába menjen, mert „Örményországtól le a Fekete-tengerig, mint szintén egykor Anatóliában is, magyarok uralkodtak. Angora volt a főforrás, a Sánagur hegyek alatt, s ide valók eredetileg az ungurok, csangurok vagy csángok [így!]. Angora török neve Enguri, így neveztetett az ottani magyar nép is, és ezen fajból származtak a régi unguri királyok, a jelenlegi török sultán elődei, kik is egykor keresztények voltak. Ama népség egy része Európába jött, más része muzulmánként lévén, a törökök vagy parasztok által eltörökösültek. Maga a beszélő is magát magyarnak tartá, mint Angora minden lakosa, habár ma mindnyájan törökül beszélnek. [...] Mégis biztatott engem, hogy mennék Angorába, állítván, miképp nem fogom megbánni, hogy ott szívesen fogadnak stb. Sokat hallék azelőtt is a magyarok eredetéről, hanem hogy Angora valaha magyar város lett volna, ilyesmiről ez óráig nem is álmodtam” – vallja Berzenczey.¹³

A magyarok Örményország körüli jelenlétéről később ugyancsak halott Berzenczey, méghozzá igen furcsa körülmények között. Miután átjutott a Dunán, Galaccal átellenben, immár török földön az örmény származású partőr, aki szállást adott a bujdosó magyarnak, egyszer csak felrángatta álmából, s dühösen követelte tőle, hogy adja elő az örmények koronáját, amit a magyarok loptak el akkor, mikor „a magyarok Angorából a törökök által ide üzettek. [...] Tudákos egy ember lehetett – jegyzi meg Berzenczey – ; beszélt Harczos királyról, Szent Kulujról, s ki tudja, mi mindenről? De én kifáradván, határozottan mondom, hogy elveszvé a magyar korona, mit tudom én, hol van az örmény korona? »Mi az – kiált föl – elveszett a magyar korona?! tán bizon éppen az volt a mi koronánk?! [...] igen, az az örmény korona volt, s ti elpusztítottátok! [...] Eszerint nekünk nincs koronánk, elvesztettétek; úgy büntet Isten titeket, most már nektek sincs koronátok, vége magyaristánnak! [Magyarország], már kóborolhattok ti is föl s alá a nagyvilágon, mint jómagunk.«”¹⁴

Kutahiai internáltsága idején aztán Berzenczey megpróbált az ottani örmény papoktól pontosabb s főleg megbízhatóbb információkat szerezni. Mint írja: „az ők állításuk szerint is a magyarok az örmények Stephenus koronáját elvitték; [...] az illetők szerint ezen korona inkább az első keresztényen korona volt, s mint ilyen, inkább vallási, mint politikai jelentőséggel bír.”¹⁵

Kötött kapu. Gorzafalva 1991. Fotó: Pozsony Ferenc

Kötött kapu. Külsőrekecsin 1991. Fotó: Pozsony Ferenc

Berzenczeynek egyébként szándékában állt, hogy az angorai magyarookról hallottakat is a helyszínen nyomozza. Emigráns évei lelegején úgy tűnt, hogy nem internálják, szabadon mozoghat Törökország területén. Mint egy későbbi röpiratában írja: „Én, ki magam a világba találám, egyhamar hazajövetelre semmi reményem, elhatározám Csoma Sándor nyomaikat követendő száműzetésem napjait a Himelaya [így!] hegyei közt tölteni, hátha dacára előleges készültségemnek, találok egy Columbus tojásra, valami felfedezésre a magyar nyelv és nemzet eredetét illetőleg. Utamat azonban Angora városa és Csangura török helység felé akarám venni, több töröktől hallám, hogy az Ungarok és Csangurok, Magyarok és Csángók itten hosszason tanyáztak, uralkodtak a Sangura folyó völgyeiben, melynek partjairól a görög Mythologia szerint Jupiter pohárnokát, Ganymedest sassával az égbe ragadtatá...”¹⁶

Angorai utazását azonban nem sikerült megvalósítania. Berzenczeyt a magyar emigráció többi tagjával együtt Kutahiába internálták, s később, mikor Föld körüli útra, illetve a Himalájába indult, Angora kiesett útvonalából.

Feltalálta volna-e „Columbus tojását”, ha eljut az Angora környéki törökökhöz? – Valószínű, hogy talált volna magyar nyomokat, mert Vámbéry Ármín 1914-ben megjelent posztumusz könyvében olvashatjuk, hogy a kazároktól elszenvedett vereség után a magyar törzs kettéoszlott, egyik része Etelközbe, a másik keleti irányban Perzsia felé vonult vissza. „E töredékek utolsó maradványait pedig – írja Vámbéry – határozottan a Kaukázus nyugati részén, az Elbrusz hegység völgyében ma is élő karacsáj törökökben kell felismernünk. E törzsnél a magyarokkal való rokonság mondája máig fennmaradt.”¹⁷ Minden valószínűség szerint Berzenczey is ennek a mondának hallotta változatait az angorai töröktől meg a dobrudzsai örménytől. Kérdés viszont, hogy a Ferenc diáktól emlegetett csángur eredet-tudat kapcsolható-e ehhez a történelmi mondanokörhöz, s ha igen, miként jutottak a Kaukázus környékéről a csángurok Moldvába? És kérdés tulajdonképpen már az is, hogy valójában népi hagyomány alapján vallotta-e csángur eredetűeknek a csángókat az a bizonyos Ferenc diák, vagy történetesen – írástudó lévén – a *Csiki Székely Krónikából* szerzett értesülését, amiről viszont bebizonyosodott, hogy tudatos hamisítvány (a Sándor család birtokperének kedvező befolyásolása végett teremtettek egy Csángóúr nevű öst).

Ha már a kételyek előszámlálásánál tartunk, fel kell vetnünk föltétlenül a kérdést: van-e hitelt érdemlő jelentése, jelentősége Berzenczey értesüléseinek a csángókat illetően? – Nem vagyok történész, régész, nyelvész,

érdemben tehát nem szólhatok az érintett kérdésekről. De engedtessek meg nekem egy-két olvasói észrevétel, miután végiglapoztam a moldvai magyarok nevére, eredetére vonatkozó szakirodalom jó részét.

1. Megítélésem szerint Berzenczey feljegyzéseit óvatosan, csak körültekintő kritikával szabad felhasználni. Figyelembe kell venni Berzenczey romantikus őshazakereső szándékait, szakmai készültségét, valamint az emigráns ember lelkiállapotát, melyben minden bizonnyal erőt, vigasztalást merített a magyarságról szóló bármilyen információból, s így természetesen mohón kapott rajtuk. (Maga Berzenczey írja egy helyen, hogy a magyarok ősi szálláshelyének keresésével szándékozott honvágyát csillapítani.)

2. Lehet, hogy délibábosnak tűnik Berzenczey rokont kereső igyekezete, de ne feledjük, hogy a moldvai magyarságról megjelent kortárs munkák a kun-jász-besenyő származás mellett kardoskodtak (Gegő Elek, Jerney János, Veszely-Imets-Kováts), s méghozzá úgy, hogy ezeket a török népeket eleve magyar nyelvűeknek nyilvánították. Berzenczey *csángur*jait az *ungurok*kal rokon magyar népként említi. Információja ilyen módon kapcsolódhat azokhoz az elméletekhez, melyek a honfoglaló magyarságtól hátramaradt néprészben vélik megtalálni a csángók eredetének magyarázatát (Rubinyi Mózes, Gunda Béla). Természetesen itt ismét előtörlakszik a kérdés: ama bizonyos *csángur* nép része volt-e a honfoglaló magyarságnak?

3. Szembesítenünk kell Berzenczey *csángur*jait a moldvai magyarság eredetét magyarázó harmadik – manapság a legvalószínűbbnek látszó elgondolással is (Mikecs László, Benda Kálmán elméletével). Eszerint a moldvai magyarság legrégebbi része – az, amelyik vállalja a csángó nevet – a középkori magyar királyság keleti védelmére telepített népesség késői maradéka. Ennek a szemléletnek a lényege az, hogy a moldvai magyarok nem keletről érkeztek mai helyükre, hanem nyugatról, a Kárpát-medencéből: az egyre keletebbre tolt védővonalszámrendszer részeként kerültek a XIII–XIV. században a Kárpátok vonulatán kívül a stratégiai fontosságú folyótorkolatok, átjárók környékére. Elképzelhető, hogy a *csángurok* ugyanúgy kerültek Moldvába, mint ahogy a székelyek mai telephelyeikre, vagyis a magyar királyság elővédjeiül. Köztudott, hogy ezt a feladatot az utólag csatlakozott törzsek vagy más etnikumú, de már magyar nyelvű népesség látta el.

4. Ha – Berzenczeyvel szólva – a csángurokban megtaláltuk azt a bizonyos Columbus tojását, akkor a csángó név magyarázata is egyszerűen megoldódna. Nem kellene mindenáron az *elcsángál*, *csáng*, *csángat* és

ehhez hasonló – számomra egyáltalán nem meggyőző – névmagyarázatokat erőltetni. Ez a fajta magyarázat annál is inkább erőltetettnek tűnik, mivel a moldvai magyarságnak éppen azt a részét nevezték a XIX. században csángónak, amely nem a székelységből *csángált* el és vállalta a csángó nevet. Akik őrizték és őrzik a székely eredet tudatát, nem vállalták/vállalják a csángó nevet sem Moldvában, sem Bukovinában. De – hangsúlyozom még egyszer – nem is őket nevezték a XIX. században csángóknak. Már Gegő Elek világosan megkülönbözteti a csángókat a székely kitelepedőktől.¹⁸ Jerney János pedig részletekbe menő aprólékos-sággal, kényesen vigyázott arra, hogy véletlenül se mossa össze a kétféle eredetű moldvai magyar népeiséget. A magyar lakosú vagy annak emlékét őrző moldvai helységek felsorolása közben minden egyes esetben feltünteteti, **csángó** (így!) vagy székely településről van szó. Sőt még azt is, ha a régi csángó település lakói közé székelyek elegyedtek időközben, vagy elrománosodtak.¹⁹ Nem tartom valószínűnek azt sem, hogy a székely származású moldvai magyarok azért nem vállalták a csángó nevet, mert gúnynévnek tartották. Nem vállalták, mert nem felelt meg a valóságnak: ők nem csángók.

5. Nem kell történésznek lennie az embernek, hogy tudja: egy adat nem adat és nem bizonyíték. És különösen nem az, ha kósza szájhagyomány és műkedvelő múltbúvár örökítette ránk. Berzenczey feljegyzéseinek csak akkor és úgy lesz becse, ha korszerű szaktudományi és interdiszciplináris vizsgálatok derítenek fényt vélt vagy valós értékeire és igazságára.

Szakirodalom

- BERZENCZEY László
1867 *Emlékiratok. Székely Néplap* II. évf., 30. sz. (júl. 27.), 31. sz. (aug. 3.), 39. sz. (szept. 28.)
- 1873 *Rovós*. I. Kolozsvár.
- GÖRÖG Ferenc
1903 *Moldva a XVIII. század végén*. Erdélyi Múzeum. XX. 4. füzet.
- JERNEY János
1851 *Keleti utazása a magyarok őshelyeinek kinyomozása végett. 1844 és 1845*. I. Pest.
- MÁRTINAŞ, Dumitru
1985 *Originea ceangăilor din Moldova*. Bucureşti.
- P. GEGŐ Elek
1838 *A moldvai magyar telepekről*. Buda.

Jegyzetek

1. A nagyszámú irodalom felsorolását I. Mikecs László: *Csángók*. Bp. 1941, melynek függelékében (330–398.) 242 címet sorol fel és ismertet röviden. Az újabb eredményeket I. Gunda Béla: *A moldvai magyarok néprajzi kutatása*. In: *A határainkon kívüli magyar néprajzi kutatások*. Szerk. Máténé Szabó Mária Rózsa. Bp. 1984. 66–112.; Uő: *A moldvai magyarok kutatásának újabb eredményei*. In: *A határainkon kívüli magyar néprajzi kutatások*. II. Szerk. Petercsák Tivadar. Bp. 1989. 59–78. A román nyelvű irodalomról I. Dumitru Márton: *Originea ceangăilor din Moldova*. București, 1985. 181–192.
2. Görög 1903. 315–320.
3. Márton 1985. 185.
4. Berzenczey *Emlékiratával* Bözdödi György foglalkozott, őt azonban a 48-as vonatkozások érdekeltek. Közölt is részletet az *Emlékiratból A bujdosó emlékiratai* címen (Igaz Szó XXI. 5. sz., 1973. május. 644–651.), a csángókra vonatkozó adatokra azonban nem figyelt fel.
5. Hauterive 1902.
6. Görög 1903. 317.; Hauterive 1902. 88–91.
7. Hauterive 1902. 92–93.
8. Berzenczey életrajzát I. Szinyeyi József: *Magyar írók élete és munkái*. I. Bp. 1891. 975–978.; *Magyar utazók lexikona*. Szerk. Balázs Dénes. Bp. 1993. 50–52.; Tevékenységéről: Egyed Ákos: *Kossuth Lajos és a székelyek 1848-ban*. In: *Emlékezés Kossuth Lajosra Erdélyben 1994-ben*. Erdélyi Tudományos Füzetek 219. Kolozsvár 1994. 30–42.; Bözdödi György: *Közös érdekek szolgálatában*. Igaz Szó XXI. 5. sz., 1973. május. 643.
9. Elhatározását meg is valósította: 1851–52-ben Föld körüli utazást tett, 1873–74-ben pedig Belső-Ázsiában járt őshaza-kutatási tervekkel. „Utazói érdemei vitathatatlank – írja a *Magyar utazók lexikona* – ő volt a világon az első, aki északi irányból, Oroszország felől a Karakorumon és a Himaláján átkelve eljutott Indiába. Ám megfelelő előtanulmányok és képzettség híján nem érhetett el tudományos eredményeket.” (52.)
10. Berzenczey 1867. 223.
11. Uo.
12. Uo. 225–226.
13. Uo. 226.
14. Uo. 257–258.
15. Uo. 258.
16. Berzenczey 1873. 27.
17. Vámbéry Ármán: *A magyarság bölcsőjénél*. Budapest, 1914. 76. Vámbéry állítását (s így közvetve Berzenczey értesüléseit) igazolja a *Történelmi atlasz* (Bp., é. n. [1980]) 6. lapján lévő térkép is: *Kelet-Európa a IX. században és a magyarok régi lakóhelyei*. Levédiából a magyarok két irányban távoznak: egy részük Etelközbe és onnan a Kárpát-medencébe, másik részük Kazárországon és a Kaukázuson át Grúzia, Örményország földjére. Ez utóbbiak a szavárd magyarok.
18. Gegő 1838. 20, 24, 51.
19. Jerney 1851. 152–221.